

Aquincum helyrajza.

(Akadémiai székfoglaló.)

Azok az aquincumi ásatások, melyek Óbudától északra, a Helyi-érdekű vasút Aquincum nevű állomásánál, az ú. n. Papföldön láthatók, az épületeknek egy összefüggő csoportját alkotják. A legészakibb épület minden bizonnyal az amphitheatrum volt, dél felé egy darabig további falak tűntek elő, melyek után már csak sírok következtek egészen a Leipziger-szeszgyárig, ahol egy nagyobbkiterjedésű temető terült el. De aztán ismét összefüggő épületmaradványok találhatók, melyek már a mai Óbuda alatt fekszenek. Ezen két különálló városrész között a távolság körülbelül $1\frac{1}{2}$ kilométert tesz ki.

Más helyeken is, ahol ép úgy, mint Aquincumban, *állandó* táborok voltak, a tábortól és annak canabáitól, vagyis a katonavárostól bizonyos távolságra egy másik letelepülés volt megfigyelhető. Így például Carnuntumban, Bécs mellett, a tábor több mint két és félkilométerre feküdt a polgári várostól. Hasonló az eset Vindobonában, melynek táborát Bécs belvárosában ismerték fel, a polgári város azonban a Belvedere táján állott és a távolság a kettő között 1-7 kilométer.

Brigetióban is a polgárvárosnak a tábortól nyugatra, a mai Ószőny helyén kellett feküdni. A Rajnánál sem volt ez másképp, nevezetesen Castra-Veterában, hol a Fürstenbergen feltárt tábor és a tőle 2-3 kilométerre Xantennél fekvő colonia Trajana között ugyancsak sírok jöttek elő. Nem lehet tehát kétség aziránt, hogy Aquincum is azért állott két városrészből, mert szabály volt, hogy a tábor és a polgárváros egymástól elkülönítve legyenek.

Annál sajnósabb, hogy Aquincumban a tábort még mindig nem ismerjük annyira pontosan, mint az imént említett helyeken. Annyit azonban ma már biztosan mondhatunk, hogy *Óbudán* kellett lenni és a Főtér táján keresendő, ott ahol a Hajógyári-szigetet a római korban még szárazföld kötötte össze Óbudával.

Hogy a tábor csak itt lehetett, már abból is következtethetjük, hogy átellenben, a Duna jobbpartján, vagyis a pesti oldalon fedezték fel a Contraaquincum nevű castellumot, a Duna medrében pedig kotrás közben annak a fahídnak cölöpei kerültek napfényre, amely szükségképpen a castellumot a táborral kötötte össze. Ha tehát a tábor Óbuda ezen részén állott és egy négyszöget képezett, melynek oldalai a világtájaknak feleltek meg, akkor az egyik főút a táboron keresztül, a Duna folyásával egyirányban ment, a másik ellenben a tábort a nyugati kapun át hagyta el és északnyugatnak fordulva, a vörösvári völgyben tartott

Brigetio felé. Már pedig ezen út mellett állott az a négy mérföldmutató, melyek közül kettőnek a lábazata a budapesti téglagyárnál még in situ maradt. Ezért is mind a négy oszlop Aquincumtól számítva, ugyanannak a távolságnak megjelölésére szolgált, így: ab Aquinco milia passuum II. Ha már most ezt a távolságot, vagyis kétszer $1\frac{1}{2}$ kilométert, amennyit egy római mérföld tett ki, a római úton, melynek egy részét Óbuda felé délkeleti irányban meg is találtuk, lemérjük, úgy valóban a Miklós-utcaig jutunk, ahol a tábor nyugati kapujának kellett állania és ahonnan a távolság számítása is kezdődött.

Ezen vidéken azonban, hol Óbuda házai és a Hajógyár műhelyei az ásatást különben is megnehezítik, eddig sem a tábor falait nem ismerjük, de még valamelyik sarka vagy kapurészlete sem látott napvilágot. Azért alkalomadtán akadtak olyan épületrészek, melyeket a táborral kapcsolatba hozhatunk. Így azokat a romokat, melyeket a bécsi Centralkommission még a múlt század 60-as éveiben a Hajógyárszigeten tárt fel és amelyek egy nagy fürdőhöz tartoztak, azok közé az épületek közé sorolhatjuk, melyek a tábor belsejében állottak. Mert hogy ezeket mindenesetre a katonaság építette, azt a sok befalazott *legio II. adiutrix* jelzésű téglabizonyítja.

A Laktanya-utcában is, mely az óbudai oldalon a Hajógyárszigettel párhuzamosan halad, csatornázás alkalmával egész csomó vastag falra bukkantak és az egyik oltárkövekből állott, melyeket már a római korban mint építőanyagot használtak fel. A legérdekesebb, hogy valamennyit helytartók állítottak. És ugyanezen környékről még több olyan oltárköve ismeretes, melyek helytartóktól származnak, úgy hogy mindezek az oltárkövek csak a közelben állhattak eredetileg is. Ez a hely pedig nem lehetett más, mint a tábor praetoriuma, ahol a helytartók székeltek és ahol a szentély állott, hol a helytartók voltak elsősorban hivatva arra, hogy az isteneknek, mint *Marti*, *Victoriae*, *Fortunae reduci* vagy *Urbi Romae*, vagy pedig *Dis et Genio provinciae Pannoniae*, állítsanak oltárokat.

* * *

Amint egy aquincumi feliratból tudjuk, a *legio II. adiutrix*nek volt külön territóriumja és azon egy balneum (kisebb fürdő) állott, melyet Alexander Severus császár építtetett. Ezen felirat lelhelye közelebről nem ismeretes ugyan, a *legio* territoriumának azonban természetesen a *legio* táborához közvetlenül kellett csatlakoznia. Tudjuk is, hogy a tábor környékén mindjárt az első időkben mindenféle emberek telepedtek le, kik a katonaságot mindenhová követték. Így keletkeztek a canabáknak nevezett telepek, melyeket mindenütt a táborok mellett találunk. Aquincumban ennek lakosai magukat így nevezik: *Veterani et cives Romani consistentes ad legionem II. adiutricem*. A letelepülők tehát elsősorban a veteránusok sorából kerültek ki, akik szívesen maradtak továbbszolgáló bajtársaik közelében.

Később, midőn ez a letelepülés mindinkább nagyobb lett és a fabódék helyét, melyekből eredetileg a canabae állottak, kőből emelt épületek foglalták el, melyek a telepnek városi kinézetet kölcsönöztek, ez azért végig megőrizte a katonai jellegét, mely nemcsak területileg élesen elkülönítette attól a teleptől, melynek teljesen polgári lakossága volt.

Ezért nem lehet véletlen, hogy a legfontosabb feliratok, melyek a katonaságra és építkezéseire vonatkoznak, Óbudán kerültek elő. Csak a legújabbat említem, melyet a Föld-utca 17. számú házban találtak, ez így szól:

Genio centuriae L. Aebutii Certi primipili. T. Flavius Flavianus optio eius.

Az oltárkö eszerint a század (centuria) Geniusának szült és a centuria a centurio (százados), L. Aebutius Certus, szerint van megnevezve, aki mint primipilus, a legio első cohorsának az első centuriájában parancsolt. Neki volt alárendelve az az optio (altiszt), T. Flavius Flavianus, aki az oltárt állította.

Így az Óbudán alkalmilag feltárt római épületek tégláinak bélyegei is a katonaságtól származnak. A legtöbb a legio II. adiutrixé és mindenütt előkerül. A legrégebbek emberi lábalkúak, amilyen a legio X. gemina téglabélyege is, mely újabban a leg. II. adiutrix tégláival együtt előfordult és azt mutatja, hogy a legio X. geminának legalább részben még akkor is Aquincumban kellett maradni, mikor a legio II. adiutrix Trajanus alatt hozzánk került.

Katonai épületek tehát, vagy olyanok, melyeknek építésénél a katonaság résztvett, nemcsak a táborban, hanem azonkívül az ú. n. katonavárosban is lehettek. Aquincumban azonban annál nehezebb ezeket egymástól megkülönböztetni, mert nem ismerjük azt a határt, mely a tábort a katonavárostól elválasztotta. Ilyen a Flórián-téri hypocaustum, amelyet még a XVIII. század végén Schönvisner tárt fel és publikált. Mint újabban kitudt, egy része volt annak a fürdőnek, mely alighanem a legnagyobb és legtekintélyesebb volt Aquincumban. Valószínűleg ugyanaz a fürdő, mely egy aquincumi feliratban mint *thermae maiores legionis II adiutricis* említve van. Ez a felirat ugyanis nem messze a gyógyszertár helyén 1849-ben került napfényre és nyilván a Flórián-téri fürdőből származott, mely sokkal messzebbre terjedhetett, mint gondoljuk.

Valamivel odébb északra, a Miklós-utca 1. számú háza előtt, két feliratot találtunk együtt, amelyek amellet szólnak, hogy ott meg minden bizonnyal a legio II. adiutrix kórháza, a *valetudinarium* állott. Az egyik felirat egy oltárkövön áll és így hangzik:

*Aesculapio Timartius, castrensis medicus legionis II adiutricis.
Sub Quinto Fuficio Cornuto consule designato.*

Itt még csak a *medicus castrensis*, a tábori orvos van említve, aki Aesculapiusnak az oltárt állította, még pedig akkor, mikor Q. Fuficius Cornutus consul designatus volt. Erről a Fuficius Cornutusról pedig tudjuk, hogy a consulságot a Kr. u. 144 és 146 között viselte, előbb azonban Pannonia inferior praetori rangú helytartója volt és így valószínű, hogy már akkor consul designatus lehetett.

A másik felirat, melyet szintén most mutatok be először, annyival fontosabb, hogy magán a kórházépületen állhatott befalazva. Az elején itt is *Aesculapio et Hygiae Augustis sacrum* olvasható, aki pedig a feliratot dedikálta, *optio valetudinarii* volt, vagyis egy altiszt, aki azonban a kórházban rangban még az orvosokat is megelőzte és mint a kórház felügyelője gondoskodott tehát a feliratos tábla felállításáról. Neve T. Venusius Aper,

de nem így egyszerűen, mint a későbbi feliratokban látjuk, hanem amint korábban, legkésőbbben a II. század első felében még szokás volt, meg van említve az apa neve: *T(it)i filius*, utána pedig a tribus, *Menenia*, ahová az a helység, Praeneste tartozott, ahol Aper illetékes volt.

Ha a kórház a táborban állott, amire egy régebbi felirat mutat, ennek a két újabb feliratnak lelhelye újabb adat volna arra nézve, hogy az aquincumi tábor Óbudán nyugatra a Miklós-utcáig terjedt és ez esetben a délre eső Flórián-téri hypocaustumot is magába zárta. Sőt még délebbre is mehetünk és a dombszerű emelkedést, melyen a református templom áll és ahol középkori falmaradványok mellett római téglák akadtak, a tábor délnyugati sarkának tekinthetjük. Ha pedig észak felé a tábor talán a Majláth-utcáig terjedt, hol több, hatalmas kőtömb került elő, a nyugati oldal hossza körülbelül 750 métert tenne ki, amennyi a legnagyobb táborok hossza és amennyi az például Xantenben volt.

Könnyebben lehet a katonaváros külső határait megállapítani. Mindenesetre már a táboron kívül, meglehetősen távolságra, a déli irányban találjuk a katonai városrész amphitheatrumát. Óbuda és Újlak határán fekszik a Királyhegynek nevezett házcsoport, mely egy középkori királyi vár romjain épült fel. Itt azonban egy még régebbi épületnek kellett állani. A mai házcsoport ugyanis köralakú formát mutat, melyet csak úgy magyarázhatunk meg, hogy ennek a régebbi épületnek a falait használták fel, amelyben már régebben Rómerék egy római amphitheatrumot gyanítottak.

De csak legújabbban, egy pár év előtt, midőn két egymás mellett álló házat lebontottak, húzhattunk a helyükön kutatóárkokat és ekkor a középkori maradványok alatt körülbelül 5 méter mélységben csakugyan kőből épített római falak kerültek napvilágra, melyek egy köralakú építményhez tartoztak. A külső vastag fal görbén ment és kiegészítve az amphitheatrum kerületét mutatja, mely megfelel a mai házcsoport alakjának. A hossz tengelye körülbelül 120 méter, keresztben 90 méter lehetett.

Ez a déli amphitheatrum Aquincumban ma már annál kevésbé lephet meg, mert hiszen azóta Carnuntumban is felástak egy második amphitheatrumot. Hasonlóképen két amphitheatrum állott Castra Veterában a Rajna mentén, amelyek közül a déli a táborhoz, az északi a polgári városhoz tartozott, úgy amint ez Carnuntumban is volt.

A királyhegyi amphitheatrumunknál, legalább az ásatások folyamán olyan téglabélyeg nem került ugyan elő, mely a katonaságtól származnék de egy sokkal jelentősebb emléket találtak a Viador-utcában, amely a Királyhegy északi oldalát övezi. Egy négyszögű, feliratos kőtábláról van szó, amely már feltűnő nagyságánál fogva is csak egy kimagasló épület külsején lehetett befalazva. A felirata a következő:

*Imperatoris Caesari Tito Aelio Hadriano Antonino Augusto Pio,
patri patriae, consuli quartum. Legio II adiutrix pia fidelis.*

A feliratot tehát Antoninus Pius császárnak, amikor az Kr. u. 145-től kezdve negyedszer viselte a consuli tisztséget, a nálunk állomásozó II. segédlégió dedikálta és egy ú. n. tabula ansata keretbe vésette, melyet mind

a két oldalon lebegő Victoriák tartanak, alattuk pedig egy-egy szárnyas Pegasus lépdél, amely éppen a legio II. adiutrix jelvénye volt.

Azt hiszem, hogy amint nemcsak a kőtábla lelőhelyéből, hanem még inkább a felirat szövegéből kitűnik, az az épület, melyen állott, csak az amphitheatrum lehetett és az is valószínű, hogy az emléktáblát akkor helyezték el, mikor az amphitheatrumot Antoninus Pius alatt a legio II. adiutrix építette, hogy a helyőrség szórakoztatására szolgáljon. Igaz, hogy ez az amphitheatrum a katonaváros szélén állott, de éppen úgy a város másik északi szélén találjuk a második amphitheatrumot és amint az amphitheatrumot más városokban, elsősorban magában Rómában is látjuk, melynek példáját mindenütt követték. Rómában ez persze nem a Colosseum, hanem az amphitheatrum castrense az Aurelianus-féle falnál.

Még inkább, mint az amphitheatrum, mutatják a sírok, hol végződött a város. Legalább a régebbi, jobb időkben nem volt szabad a városban temetkezni és ezért főképp a városból kivezető utak mellett voltak a sírok. Ilyen út volt Aquincumban az, amely ma is Óbudának főutcája, a Lajos-utca és megfelel annak a római útnak, mely a tábor déli kapujából kiindulva a Duna mentén ment. Már pedig onnantól kezdve, ahol az amphitheatrumnál elhagyta a várost, a mai Zsigmond-utcában és még tovább a budai Fő-utcában már csak sírok fordultak elő. A temetkezést természetesen mindjárt az elején kezdték és ezért nem lehet véletlen, hogy a legrégebb sírkő, mely egy lovas segédcsoport katonájáé volt, közelebb került napfényre, mint a legio katonáinak sírkövei. Ebből is látni, hogy Aquincumban, mielőtt a legio itt elhelyezkedett, segédcsoportok tartózkodtak, melyek már a Kr. u. I. században, valószínűleg I. Cláudius idejében tábort ütöttek. A legio legrégebb sírkövei már Trajanus idejéből valók, mikor a legio felváltotta a segédcsoportokat és a földtábor helyett kőből építette a tábort. Hasonló régi sírkövek a legio katonáitól kerültek elő Óbuda nyugati és északi részein és mindenütt a határt jelzik, ameddig a katonaváros terjedt. Későbbi időből, a III. századból származó sírok, leginkább sarkophágok, már távolabb a Bécsi-úton találhatóak.

*
*
*

Amint látjuk, a katonaváros kiterjedése és fejlődése inkább déli, mint északi irányban történt, pedig északra a hegyek a vörösvári völgy felé még jobban nyugat felé húzódnak és a síkság kiszélesedik. Itt a római út, mely a tábor északi kapujából kiindult, közel a Dunához ment és Ulcisia Castrába, Szentendrére vezetett. Egy másik római út a mai Külső Szentendrei-út helyén vonulhatott, oldalán ma is állanak még annak a vízvezetéknek pillérei, melyen a Római-fürdő forrásvizét vezették be a katonavárosba. De a római épületmaradványok csak sokkal följebb, északra mutatkoznak *ismét*, úgy hogy egészen különálló várost alkotnak, mely nem lehet más, mint Aquincum polgárvárosa. Maguk a romok, melyek az aquincumi állomás átellenében, a Papföldön napvilágot láttak, elárulják, hogy az épületek szerényebbek voltak, mint aminők Óbudán, a táborban és a táborral szomszédos katonavárosban lehettek. A legtekintélyesebb volt a nagy közfürdőépület, de ezt sem használhatta a katonaság. Mind a két oltárkövön, melyeket Hampel József itt talált, Aquincum tanács-

tagjai és főtisztviselői szerepelnek és az egyik oltárkö még Kr. u. 193-ból való, mikor Aquincum *municipium*, míg a másik oltárkövön már *colonia*.

Hasonlóképen csak polgári hatóságokkal találkozunk a többi épületekben is. Az első mithraeumban, melyet 1888-ban ástam ki, mind a négy oltárkövet a *colonia* egyik tanácstagja és aedilise, M. Antonius Victorinus, *decurio coloniae Aquincensis*, *aedilis* állította. A második mithraeumból, mely a Kreml-malom előtt állott, 5 feliratos oltár ismeretes és a dedikálók felszabadított rabszolgák (liberti), úgy hogy ez a mithraeum minden bizonnyal kizárólag az övék volt. Volt gazdájuk, C. Julius Victorinus, itt is a *colonia Aquincensis* tanácstagja és mint az oltárkövön olvasható két *consul* nevei meghatározzák, a felirat 198-ból származik, amikor tehát Aquincum már *colonia* volt. Legújabban pedig az ásatásoktól délre napfényre került a centonarii (tűzoltók) gyülekezőhelye az orgonával, melynek bronzábrája így szól: *C. Julius Viatorinus decurio coloniae Aquinci, aedilicius, praefectus collegii centonariorum hydram* (a víziorgonát) *collegio supra scripto de suo dono dedit. Modesto et Probo consulibus*, azaz Kr. u. 228-ban. Itt a polgárvárosra nemcsak Viatorinus községi tisztségei mutatnak, hanem éppen így a *collegium centonariorum*, mely ott, hol katonaság volt kéznél, bizonyára felesleges lett volna.

Míg a beépített téglákon sehol sem találjuk a katonaság nyomát, annál érdekesebb Atilia Firma bélyege, mely a második nagy fürdő tégláin fordult elő. Éppen így nem bizonyítanak a katonaság mellett az ásatásoktól keletre, a gázgyár területén végzett kutatások: a kerek templom valószínűleg a benszülöttek valamelyik istenségéé volt, míg a harmadik mithraeumban az egyik oltárkövön megint csak *decurio municipii Aquincensis, II vir iure dicundo* (vagyis az egyik polgármester, mert kettő volt, mint Rómában a két *consul*), aztán *praefectus collegii fabrum* (tehát az ács-céh elnöke) olvasható. Aquincum most már, mint látjuk, ezen vidéken másodszer úgy szerepel, mint *municipium*, amivé elsősorban a benszülöttek községei lettek, amikor a római kultúrát elsajátították. De a nagy fazekastelephez sem lehetett semmi köze a katonaságnak. Amint legutóbb megjelent munkámból (A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei XI. 1932) látni lehet, voltak ott ugyan olyan nagy kemencék is, melyekben másutt a katonaság égette tégláit, de a fazekasok, kiket név szerint ismerünk, polgáremberek, kik a legkülönbözőbb agyagárut főleg exportra készítették.

És ott van az *amphitheatrum*, melyet már az országút másik, nyugati oldalán még Torma Károly 1879 és 1881 között feltárt. Az értékesebb feliratokat Nemesis szentélyében találták, amely azonban az *amphitheatrummal* össze volt építve. A nagy oltárkövet M. Ulpius Zosimus Kr. u. 162-ben állította, amikor tehát az *amphitheatrumnak* már állania kellett. Egy négyszögű táblán többen vannak említve és ketten különböző városi tisztségeket viseltek. Ebből is nyilvánvaló, hogy ezen *amphitheatrum* éppen úgy, mint az Óbudától északra napfényre került többi épületek, a polgárvároshoz tartoztak.

De bármennyire világos ma, hogy a tábor és katonaváros Óbudán volt, a polgárváros pedig tőlük északra külön városrészt alkotott, egy időben úgy látszott, mintha ennek éppen az ellenkezője volna igaz. Amidőn

Torma Károly az amphitheatrumtól délre tovább folytatta kutatásait, egy kerek saroktoronyra bukkan és tisztán látszott a hosszú töltés, melynek másik végén 380 méter távolságra egy lekerekített sarok tűnt elő. Ezért aztán sokáig azt hittük, hogy az aquincumi tábor a szentendrei országút nyugati oldalán terült el, szemben a későbbi papföldi ásatásokkal, melyek így a canabae maradványai volnának. De amint idővel nyilvánvalóvá lett, hogy a tábornak Óbudán kellett állani, mindjobban problematikussá vált a Torma-féle tábor. Hogy Aquincumnak két tábora lett volna, melyek két különböző helyen egy időben léteztek, arra másutt nincs példa. És amikor évekkkel később a kerek saroktoronyt újra felásattam, sőt a környékét is átkutattam, csakugyan nem mutatkozott sehol semmi jel, melyből azt lehetett volna következtetni, hogy ott állandóan katonaság tartózkodhatott volna. Legkevésbé volt pedig érthető, hogy a canabae miképp állhattak a tábor előtt, a tábor és Duna között, kitéve az ellenség támadásainak. Hiszen ezeknek mindenütt a tábor háta mögött volt helyük, úgy amint Óbudán is a tábor mögött voltak. Ezek után természetesen szó sem lehetett arról, hogy északon egy második tábor állhatott volna. De mi lehetett akkor, ha nem volt tábor?

Már a balatonmelléki fenéki táborról, melyet Rómer nyomán annak tartottak, kimutattam, hogy kiugró saroktoronyokkal és bástyákkal megerősített falai tulajdonképpen egy lakótelepet vettek körül, amelynek épületeit legnagyobbbrészt ki is ásták. Egészen így volt még nagyon sok város a későbbi, IV. században megerősítve. Egy másik ilyen hely volt nálunk Ságvár.

A városfal, mely Aquincumban a polgárvárost övezte, mindenesetre más volt. Inkább hasonlított azokhoz a táborokhoz, melyek a Kr. u. II. században épültek és még nem mutattak kiugró bástyatornyokat. A legközelebbi analógiát Xantenben találjuk, hol a polgárvárosnak, mely a tábortól szintén északra feküdt, mind a négy oldalán hosszú falai voltak, melyek az egyik sarokban kerek tornyot zártak körül, a másik sarok pedig le van kerekítve, egészen úgy, mint nálunk. Ez a xanteni példa annál tanulságosabb, mert tudjuk, hogy Trajanus korából való (neve colonia Traiana) és így majdnem bizonyos, hogy Aquincumban is a polgárváros megerősítése ezen időtájtban történt, alighanem akkor, mikor a következő császár, Hadrianus, Aquincumot municipiummá tette meg.

Hogy a polgárváros a tábortól függetlenül fejlődhetett ki, már a nagy távolság mutatja, mely a tábortól elválasztotta. A rómaiak táboraikat rendszeren olyan helyeken építették, hol a benszülöttek már előbb laktak, de sohasem közvetlen szomszédságukban, hanem mindig elkülönítve a lakóhelyeiktől. Vajjon Aquincumban is a polgárváros nem felelt-e meg a benszülöttek telepének és nem éppen annak volt-e olyan kelta vagy illyr neve, melyből a római hangzású Aquincum lett? A benszülöttek római korú emlékei elég gyakoriak Aquincumban, de inkább a Gellérthegyén és másutt tűntek elő, mint azokból a sírokból, melyek a polgárváros közelében kerültek napfényre. Azért még mindig lehetséges, hogy ott, hol a polgárvárost találtuk, volt egy régebbi telep, mely a római korban alakult át római várossá, azokhoz a településekhez hasonlóan, melyek a Rajna vidékén mint útmenti helyek (Strassenorte) ismeretesek a német archae-

ológiában. Csak nem szabad ezeket a canabákkal összetéveszteni, amelyekből a tábor mellett a katonavárosok keletkeztek. Azt sem szabad feltételezni, mintha a canabák lettek volna azok, melyek municipiumok lettek, azzá csak olyan telep lehetett, amely mint tisztán polgári helység, már a rómaiak előtt létezett. Elég Cölnre hivatkozni, hol I. Claudius császár Kr. u. 51-ben az ubiusok városát ruházta fel a római városjoggal. Nálunk is tehát bizonyára a polgárvárosban kell azt a helyet látni, mely a katonavárostól függetlenül, Hadrianustól 114 és 138 között a municipiumi rangot kapta. Mint láttuk, a polgárvárosban két olyan oltárt is találtunk, melyeken Aquincum még mint municipium szerepel. Amikor később Sept. Severus alatt Aquincum colonia lett, ez a kitüntetés már a katonavárosnak is szólhatott, úgy hogy attól kezdve a katonaváros a polgárvárossal legalább jogilag egy várost alkotott.

Dr. Kuzsinszky Bálint.